

ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ

ଡଃ: ନୀଳକଣ୍ଠ ମିଶ୍ର

ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ତଥା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କର ଆକର୍ଷଣର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରୀତିବଦ୍ଧ ସଂପର୍କରେ ଆବଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଅପ୍ରତିହତ ଉଦ୍ୟମ କଲାବେଳେ କେହି କେହି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଏକାନ୍ତ ନିଜସ୍ବ କରିବାର ଅପତେଷ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶା (ଖୋର୍ଦ୍ଧା ମୁଲକ) ତଥା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଆକ୍ରମଣ କରିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଇତିହାସ ସମର୍ପିତ । ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି ମହାରାଜା ଖ୍ରୀ:୧୭୫୧ରେ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଆକ୍ରମଣ କରି ଭୋଇବଂଶ ରାଜା ବୀରକେଶରୀଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ସ୍ବଜ୍ଞକାଳ ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବା, ମାର୍ଚ୍ଚ ୧ ତାରିଖ ୧୮୮୧ ମସିହାରେ କୁମ୍ଭୀପାଟୁଆମାନେ ଭୀମକନ୍ଧ (ଭୀମଭୋଇ)ଙ୍କ ନେତୃତ୍ବରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନେବାର ଉଦ୍ୟମ ଏହାର କଟିପୟ ଉଦାହରଣ ।

କିଛିଦିନ ତଳେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ତଥା ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ମୂଳତଃ ଏକ ବୌଦ୍ଧ ପୀଠ ସମୟକ୍ରମେ ଏହା ଉପରେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଧୂଜା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏ ଭଳି ଏକ ଆଲୋଚନାର ଉତ୍ସ୍ଥତା ଅନେକଙ୍କୁ କ୍ଷୁବ୍ଧ କରିଥିଲା ।

ବାକ୍ୟିକ ସ୍ବାଧୀନତା ସତ୍ୟର ଅପକାପ/ବନସାଇ କରି ଅସତ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଅବଶ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରାରବ୍ଧ, କ୍ରିୟମାଣ, ସଂଚିତ କର୍ମ ମନୁଷ୍ୟର ଜନ୍ମ ଜାତକକୁ ଅଙ୍କିତ କରି ତା'ର ଚାଲି, ଚଳଣି ଓ ଚାହାଣିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିଥାଏ । ତେବେ ସାଂପ୍ରତିକ ଜୀବନର କର୍ମ, ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ ତାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଚେତନ ଓ ଅବଚେତନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ତାର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀକୁ ସଂପ୍ରସାରିତ ବା ସଂକୁଚିତ କରିଥାଏ, ଜନ୍ମ ଜାତକକୁ ବେଶ କିଛି ପରିମାଣରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ।

ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମହାବୀର (ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୫୪୦-ଖ୍ରୀ:ପୂ:୪୭୮)ଙ୍କ ଜନ୍ମ ପରେ କପିଳବସ୍ତୁ ନରପତି ଶୁଦ୍ଧୋଦନଙ୍କ ପୁତ୍ର ତଥା ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ (ବୁଦ୍ଧ ଦେବ)ଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସନାତନ ବୈଦିକ ଧର୍ମରେ ସମୟକ୍ରମେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ସାଂସ୍କୃତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଅବକ୍ଷୟ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରତୋଦିତ କରିଥିଲା । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଭଳି ଏକ ମୌନ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିଦ୍ରୋହର ସୂତ୍ରପାତ କରିବାକୁ ଅନ୍ୟଥା ଗବେଷକମାନଙ୍କ ମତରେ ବୁଦ୍ଧ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ପୁତ୍ର ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ଏକ ସଂସ୍କାରାଭିମୁଖୀ ପ୍ରକ୍ରିୟା ।

ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମର ବହୁପୂର୍ବରୁ ପୁରାଣ ଯୁଗରେ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଏହି କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆସିଥିବା ସ୍ମୃତି, ସ୍ମାରକୀ ତଥା କିମ୍ବଦନ୍ତୀରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ । ମହାଭାରତ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ମହର୍ଷି ଲୋମଶଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଏହି ମହତବେଦୀ (ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର)କୁ ନିଶାମୁଖରେ (ସଂଧ୍ୟା) ପହଞ୍ଚି ରାତ୍ରରେ ମହେନ୍ଦ୍ରାଚଳରେ ରହି ପ୍ରଭାତରେ ମହେନ୍ଦ୍ରାଚଳରୁ ଅବତରଣ କରି ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦାନଧର୍ମ କରି ପୁନଃ ତୀର୍ଥାଟନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । କେତେକ ଏହି ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରିକୁ କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥିତ ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ବୋଲି ମତ ଦେଇଥାଆନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ଗମ, ହିଂସ୍ର ଆରଣ୍ୟ ପଶୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରି ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅଗମ୍ୟ । ତେଣୁ ଦ୍ଵାପର ଯୁଗରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ସଂଧ୍ୟାରେ ପହଞ୍ଚି ଏହି ଗିରି ଶିଖରକୁ ଯାଇ ବିଶ୍ରାମ ନେବା ପୁଣି ପ୍ରଭାତରୁ ଅବତରଣ କରି ଦାନଧର୍ମ ମହାବେଦୀରେ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ମନେହୁଏ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରସ୍ଥିତ ବାଲୁବନ୍ତ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର (ମହାବେଦୀ) ପ୍ରଭୃତି ଏହି ସ୍ଥଳ ଯେଉଁଠାରେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ବିଶ୍ରାମ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ସଂପାଦନ କରିଥିଲେ ।

ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ଜନ୍ମର ବହୁ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ମହାଭାରତକୁ କିଛି ଲୋକ ଏକ କାଳ୍ପନିକ କାହାଣୀ କରିଲାବେଳେ ଏହା ଯେ ଏକ ସତ୍ୟ ଘଟଣା ଏହା ବହୁ ଗବେଷକମାନଙ୍କର ମତ । ଆମେରିକାରେ ରହୁଥିବା ପ୍ରଫେସର ଶରନ କମ୍ବ୍ୟୁଟର ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ଗବେଷଣା କରି ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧ ଖ୍ରୀ:ପୂ:୨୧୫୬ରେ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ମତ ଦିଅନ୍ତି । ଶରଣଯ୍ୟାରେ ଶାୟିତ ଭୀଷ୍ମଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉତ୍ତରାୟଣ ଗତି ପରେ ମାଘ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀରେ ଇଚ୍ଛାମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । ଏହାଛଡ଼ା ‘ଭଗବାନ କୃଷ୍ଣ କୌରବଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବା ଲାଗି ରେବତୀ ଦିବସରେ ନିଜ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଡ଼ଭାଇ ବଳରାମ ନିଜର ୪୨ ଦିନର ତୀର୍ଥଯାତ୍ରା ସରସ୍ଵତୀ ନଦୀ ନିକଟରୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ:ପୂ:୧୭୦୦ ପାଖାପାଖି ସରସ୍ଵତୀ ନଦୀ ଶୁଖି ଯାଇଥିଲା । (ଧରିତ୍ରୀ ପୁରସତ - ପୃ.୪, ୫.୪.୨୦୦୫) ମହାଭାରତ

ଯୁଗରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିବା ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ସେତେବେଳେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପୀଠ ନଥିଲା । କାରଣ ବୁଦ୍ଧ ସେତେବେଳକୁ ଜନ୍ମ ହୋଇ ନଥିଲେ ।

ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ମଗଧର ନନ୍ଦ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଅପହୃତ ଜୀନାସନକୁ ତେଦି ବଂଶର ବା ଐର (ଐନ-ଭାଗବତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଥିବା ସତ୍ତାନଙ୍କ ବଂଶଧର) ବଂଶର ଖାରବେଳ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଣିଥିଲେ । ‘ଜୀନାସନ’ର ଶାର୍ଦ୍ଦିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଏହା ଜୀନାସନଙ୍କ ଆସନ ବୋଲି ଉପଲକ୍ଷ ହୁଏ । ଏହି ଜୀନାସନକୁ କେତେକ ବର୍ତ୍ତମାନର ରତ୍ନସିଂହାସନକୁ ଚିହ୍ନଟ କଲାବେଳେ ଆଉ କେତେକ ଏହି ରତ୍ନସିଂହାସନକୁ କାଞ୍ଚି ବିଜୟ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ ଆଣିଥିଲେ, ଏହା ଜୀନାସନ ନୁହେଁ ବୋଲି ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାଶଙ୍କ ମତରେ ଏକଦା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ତଥା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଉପାସନାରେ ଜୈନ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଥିଲା ବୋଲି ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ତେବେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ବା ମହର୍ଷି ଲୋମୀ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଜୈନ ପୀଠ ଭାବେ ସ୍ଵୀକାର କରି ଆସି ନାହାନ୍ତି ।

ମହାଭାରତ ରଚନା ବେଳକୁ ଭାରତବର୍ଷରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ କୃଷ୍ଣ ବାସୁଦେବ ଉପାସନା, ଭାଗବତ ଧର୍ମର ସ୍ଵୀକୃତି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ସାରିଲାଣି । ଏହା ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେବା, ଯୁଦ୍ଧ ଭୂମିରେ ପାଣ୍ଡବ ଓ କୌରବ ଉଭୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିବା ଘଟଣାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ । ମହାଭାରତରେ ସ୍ଥାନିତ ବିଷ୍ଣୁ ସହସ୍ର ନାମରେ ସୂଚୀତ ‘ପୁରୁଷୋତ୍ତମ’ ଶବ୍ଦ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନୁହେଁ, ଯାହା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ପରେ ଜୈନ ଧର୍ମରେ ‘ପୁରୀ ସତ୍ତ’ ନାମରେ ଉପାସିତ ହେଲେ, ବୈଦିକ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ଏହି ଦେବତାଙ୍କୁ ଦେହରୂପୀ ପୁରରେ ଶୟନ କରିଥିବା ଆତ୍ମା ସ୍ଵରୂପୀ ବୋଲି ଉପାସନା କରାଗଲା ବା ଗୀତାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୃଷିକେଶ (ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ) ଜୈନ ଧର୍ମର ଗୀତା, ଗୀତାର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ (ଜୈନ ଧର୍ମର ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ) ପ୍ରଭୃତି ଆଧାରରେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜୈନ ଧର୍ମ ତାର ସତ୍ତାକୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିପାରିଥିଲା । ଐତିହାସିକ ରାଜଗୁରୁ ଏଠାରେ ଉପାସିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବତାଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ନାମ ପୁରୀ ହେଲା ବୋଲି ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ତେବେ ମହାଭାରତ ଯୁଗର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚେତନା ଉତ୍ତର କାଳରେ ଅଧିକ ପଲ୍ଲବିତ ହୋଇଥିବା କଥା ଖ୍ରୀ:ପୂ:୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ଛାନ୍ଦୋଗ୍ୟ ଉପନିଷଦ (ଅଙ୍ଗୀରସଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଦେବକୀ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣ ବାସୁଦେବ) ତଥା ଖ୍ରୀ:ପୂ: ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପାଣିନୀଙ୍କ ଅଷ୍ଟାଧ୍ୟାୟୀ (ବାସୁଦେବ ଓ ତାଙ୍କ ସଂପ୍ରଦାୟ କଥା) ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ମହାଭାରତ କାଳରେ ଉତ୍କଳ ଓ କଳିଙ୍ଗ ତା’ର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଆହରଣ କରି ସାରିଥିଲା । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା କଳିଙ୍ଗ ରାଜକନ୍ୟା

ଚିତ୍ରଙ୍ଗଦାଙ୍କର ସ୍ଵୟମ୍ବର ସଭାରୁ ଅପହରଣ, ରେଢ଼ାଖୋଲର ହିତୟା ଭୀମଙ୍କ ତନୟ ଘଟୋତ୍ତଙ୍କ କାହାଣୀ, ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ କୌରବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ କଳିଙ୍ଗ ରାଜା ଶ୍ରୀତାମ୍ର ତାଙ୍କ ଭାଇ ଅରୁଣାସୁ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ବୀରତ୍ଵ ସର୍ବୋପରି ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ତଥା ଉପାସିତ ଦେବତାଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ (ମହାଭାରତ କାଳରେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ବା ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥ ନାମରେ ନାମିତ ନଥିବା ଜଣାପଡ଼େ) ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ନାମ ବ୍ରହ୍ମବନ, ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଗଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ଦେବେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମାଙ୍କ ତାମ୍ରଶାସନରୁ କ୍ଷେତ୍ରର ନାମ ପୁରୁଷବନ ପରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର, ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ପୁରୀ ଇତ୍ୟାଦି ନାମରେ ସାରା ଭାରତରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲା ।

ପୁରାଣରୁ ଜଣାଯାଏ ମହର୍ଷି ରଚିଙ୍କର ନାତି ତଥା ଯମଦଗ୍ଧିଙ୍କର ପୁତ୍ର ଚିରଂଜୀବୀ ପର୍ଶୁରାମ ସ୍ଵଗୁରୁ ଦତ୍ତାତ୍ରେୟଙ୍କ କୃପାରୁ ଶ୍ରୀବିଦ୍ୟାର ସାଧନା କରି ବାଙ୍କୀରେ ମହାକାଳୀ ସ୍ଵରୂପା ଚର୍ଚ୍ଚିକା, ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଝଙ୍କଡ଼ରେ ଶାରଦା, ସାରଳା, ସରସ୍ଵତୀଙ୍କର ସାଧନା ପୀଠ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ମହାଭାରତ ତଥା ଉତ୍ତର ମହାଭାରତ କାଳରେ ରଚିତ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ବହୁଳ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ତଥା କ୍ଷେତ୍ର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିରୁ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ଧାର୍ମିକ ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଏ । କ୍ଷେତ୍ରର ସଂସ୍କୃତି ସମୃଦ୍ଧ ବିଷୟ ସମ୍ଭବତଃ ଯାଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟଙ୍କୁ ଏହି ସ୍ଥାନକୁ ଆକର୍ଷିତ କରି ଆଣିଥିଲା ।

ଶ୍ରୀରାମ (୧୨ କଳା), ପର୍ଶୁରାମ (୪ କଳା) ଉପାଖ୍ୟାନ ଭିତରେ ପର୍ଶୁରାମଙ୍କ ମାତା ରେଣୁକା ଦେବୀଙ୍କ ନାମରେ ପ୍ରବାହିତ ରେଣୁକା ନଦୀ ତଥା ଚର୍ଚ୍ଚିକା ପୀଠ ସନ୍ନିକଟ ପର୍ଶୁରାମଙ୍କର ତପସ୍ୟା ଉପାସନା ପୀଠ ତଥା ପୁରୀରେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଉପାସନା ପୀଠ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିବା ସୂଚୀତ କରେ ।

ପର୍ଶୁରାମଙ୍କର ଜନ୍ମ ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା ବୈଶାଖ ମାସରେ ହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ୪ ଭାଇଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣଙ୍କର ନାମ ବିଶ୍ଵାବସୁ ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କର ନାମ ବସୁ ଥିଲା । ପର୍ଶୁରାମ ଶ୍ରୀବିଦ୍ୟାର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ସାଧକ ଥିଲେ ଓ ଶ୍ରୀଦେବୀଙ୍କର ପୀଠ ପୁରୀରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ଯାହାକୁ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଦେବଙ୍କ ବେଳେ ଆସିଥିବା ଶ୍ରୀରାମାନୁଜ ଅଧିକ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଖାରବେଳର ‘ଶ୍ରୀସୂକ୍ତ’ର ୨୬ ପଦରେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ‘ବିଶ୍ଵାବସୁ ଦେବୀ’ ଭାବେ ସ୍ତବ କରାଯାଇଛି । ସମ୍ଭବତଃ ପର୍ଶୁରାମଙ୍କ ପ୍ରଭାବରେ ବିଶ୍ଵାବସୁ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଆରାଧ୍ୟା ଦେବୀ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ନୀଳମାଧବ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଶ୍ଵାବସୁ ଓ ଶ୍ରୀସୂକ୍ତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଶ୍ଵାବସୁ ଏକନା ଭିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହା ଅନୁସନ୍ଧେୟ ।

ମହାଭାରତ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୁରାଣରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଜଣେ ଯାଜ୍ଞିକ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ତାଙ୍କର ପୁରୀ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସଂପର୍କ ଥିବା ଏଠାରେ ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଯଜ୍ଞ କରିଥିବା ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ

ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ଏଠାରେ ‘ଯଜ୍ଞ ବିରୋଧୀ’ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ନଥିଲା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ମୂଳ ଝୁନ୍ଦ ପୁରାଣରେ ବିଶ୍ୱାବସୁ, ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ଓ କନ୍ୟାପତି ତିନୋଟି ପ୍ରମୁଖ ଚରିତ୍ର । ଏଥିରେ ଲଳିତା ବିଦ୍ୟାପତି ପ୍ରେମ ଉପାଖ୍ୟାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଯଦିଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ କବି ଶିଶୁଦାସ କୃତ ‘ଦେଉଳ ତୋଳା’ କାବ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିରେ ଏହି ଆଖ୍ୟାୟିକ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଝୁନ୍ଦ ପୁରାଣରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆର୍ଯ୍ୟୋତ୍ତର ଗୋଷ୍ଠୀର ସମନ୍ୱିତ ବାଉଁ ନିହିତ । ଏଥିରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମର ପରୋକ୍ଷ ଆଭାସ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଆଧ୍ୟାପକ ରାଜକିଶୋର ରାୟ ଶବ୍ଦର ଦେବତା ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ରତ୍ନବେଦୀ ଉପରେ କିପରି ଓ କାହିଁକି ? (ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ତା.୯.୭.୧୯୮୭, ପୃ.୮) ପ୍ରବନ୍ଧରେ ‘କାଦମ୍ବରୀ’ ଓ ‘ଦଶକୁମାର ଚରିତ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଧାରରେ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ପାହାଡ଼ିଆ ଅଞ୍ଚଳ ସମେତ ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଏକଦା ଶବ୍ଦର ଜାତି ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲା ଓ ଏମାନେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଉପାସକ ଥିଲେ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଐତରେୟ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଶବ୍ଦମାନେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ବଂଶଧର । ପୌରାଣିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଅନୁସାରେ ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପ୍ରଥମେ ରାଜର୍ଷି ପରେ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କର ସ୍ୱୀକୃତିରେ ବ୍ରହ୍ମର୍ଷିର ମାନ୍ୟତା ପାଇଥିଲେ । ଅତୀତରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଏ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସେବାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରୀୟ, ଶବ୍ଦର ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ଜାତିର ସେବାୟତ ସେବା ନିଯୁକ୍ତ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାୟ ମତ ଦିଅନ୍ତି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ସେବକମାନଙ୍କୁ ‘ସୋଇ ମହାପାତ୍ର’, ‘ବୈଶ୍ୱାମୈତ୍ରୀ’ କୁହାଯାଏ । ତାଙ୍କ ମତରେ ‘ଶବ୍ଦର’ ଶବ୍ଦରୁ ‘ସୋଇ’ ଶବ୍ଦ ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଛି । ମାତ୍ର ‘ସ୍ୱାମୀ’ ଶବ୍ଦରୁ ‘ସୋଇ’ ଶବ୍ଦର ଉଦ୍ଭବ ହେବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ମନେହୁଏ । ସୋଇ ମହାପାତ୍ର ଦଇତାମାନଙ୍କର ସଂଜ୍ଞା (ସାଙ୍ଗିଆ) ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଏହି ସୋଇ ମହାପାତ୍ରମାନେ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ବଚନିକାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ବହୁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସେବା ସଂପାଦନ କରିଥାନ୍ତି । ଶାବ୍ଦିକ ତର୍ଜମାରୁ ସ୍ୱାମୀ+ମହା(ପ୍ରଧାନ)+ପାତ୍ର (ମନ୍ତ୍ରୀ) ଏଭଳି ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ସ୍ୱାମୀ ମହାପାତ୍ର ଅପଭ୍ରଂଶରେ ସୋଇ ମହାପାତ୍ର ହେବା ଜଣାଯାଏ । ତେଣୁ ଏଥିରେ ଆରଣ୍ୟକ ଅପେକ୍ଷା ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଛାପ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ।

ଡଃ: ଗୟାତାନ୍ଦ ତ୍ରିପାଠୀ ଦୈତ୍ୟ ଶବ୍ଦରୁ ‘ଦଇତା’ ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଛି ବୋଲି ମତ ଦିଅନ୍ତି । ନିଷ୍ପର କର୍ମ କରୁଥିବା ‘ଭୀଲ’ ଶବ୍ଦର ଜାତିମାନଙ୍କୁ ଡଃ: ତ୍ରିପାଠୀ ‘ଦୈତ୍ୟ’ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଦଇତାମାନେ ଅନବସର ତଥା ନବକଳେବର ସମୟରେ ନିଷ୍ପର ଭାବେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ସଂସ୍କାରଭିତ୍ତିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି, ଯାହା ଅହିଂସା ଆଧାରିତ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୋଧୀ ।

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପତ୍ୟଗୁରୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଏକ ପ୍ରଧାନ ପୀଠ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ ଖ୍ରୀ:୧୧୩୫ରେ ଗଙ୍ଗ ସମ୍ରାଟ ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଦେବ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତା’ପୂର୍ବରୁ ସୋମବଂଶୀ ସମ୍ରାଟ ଅଭିନବଗୁପ୍ତ ଯଯାତି କେଶରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ମନ୍ଦିର (ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ନୃସିଂହ ମନ୍ଦିର) ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ବାଞ୍ଛାବଟ ନିକଟସ୍ଥ ଅନନ୍ତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମନ୍ଦିର (ଯେଉଁ ମନ୍ଦିର ଯବନ ଆକ୍ରମିତ ହେବାର ପ୍ରମାଣ ସ୍ପଷ୍ଟ) ଅନ୍ୟ କେଉଁ ପ୍ରାଚୀନ ରାଜା କରିଥିବାର ଅନୁମାନ ହୁଏ ।

ଅନେକ ଗବେଷକ ଏହି ମନ୍ଦିର ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ସଂଲଗ୍ନ ଭଣ୍ଡାର ଘର (ଅମୁହାଁ ମନ୍ଦିର ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ) ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ବେଢ଼ା ଭିତରେ ଥିବା ପ୍ରାଚୀନତମ ମନ୍ଦିରର ମୂଳଦୁଆ/ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ବୋଲି ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଐତିହାସିକ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ମତରେ ପୁରୀରେ ତତୁର୍ଥ ଶତକ ବେଳକୁ (ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମର ଆନୁମାନିକ ୭୦୦ ବର୍ଷ ପରେ) ଏକ ମଣ୍ଡପ ଥିଲା, ଯେଉଁ ମଣ୍ଡପରେ ଉଭୟ ହିନ୍ଦୁ ଓ ବୌଦ୍ଧ ତାଙ୍କର ଧାର୍ମିକ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଯଜ୍ଞ ମଣ୍ଡପ ବର୍ତ୍ତମାନର ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ/ମତାନ୍ତର ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ମନ୍ଦିର ପୃଷ୍ଠଭାଗରେ ଥିବା ମଣ୍ଡପ ବୋଲି କେତେକ ମତ ଦିଅନ୍ତି । ଏହା ଉପରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ଆବଶ୍ୟକ । ତେବେ କୌଣସି ଧର୍ମଧାରୀ ଓ ଏହାର ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ସାର୍ବଜନୀନ ହୋଇ ସ୍ଥାପତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନିତ ହେବାକୁ ଅନୁ୍ୟନ ଏକଶତ ବର୍ଷରୁ ଅଧିକ ସମୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଏସବୁ ଆଧାରରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଭିତର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରାଚୀନତମ ଦୃଶ୍ୟମାନ ମନ୍ଦିର ବର୍ତ୍ତମାନର ଭଣ୍ଡାରଘରର ଉତ୍ତରପାର୍ଶ୍ୱ ବହିର୍ଭାଗରେ ଥିବା କାନ୍ଥରେ ବିରାଜିତ / ନିର୍ମିତ ଏକକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଉପାସନା ବହୁପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ଏହା ପ୍ରମାଣ କରେ ।

ଭିତର ବେଢ଼ାରେ ଥିବା ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ମନ୍ଦିରରେ ଉପାସିତ କୋଣାର୍କରୁ ଆନୀତ ଉତ୍ତରାୟଣ ଓ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ପୃଷ୍ଠଭାଗରେ ପୂର୍ବାଭିମୁଖୀ ଇନ୍ଦ୍ରଦେବ ନାମରେ ଏକ ଧ୍ୟାନ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଭଗ୍ନ ବିଗ୍ରହ ଅବସ୍ଥାପିତ । ଏହାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ପୁରୀ ଏକ ବୌଦ୍ଧ ପୀଠ ଥିଲା ବୋଲି କିଛି ଲୋକ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ଏହା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ପ୍ରସାର କାଳରେ ପୁରୀରେ ଉପାସିତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ/ମାଧବ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କଠାରୁ ଅଭୀଷ୍ଟ ଫଳ ପାଇଥିବାରୁ ଅନେକ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ତାଙ୍କୁ ଇଷ୍ଟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ସମ୍ରାଟ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ରଚିତ ତଥା ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବା ସାରଳା ମହାଭାରତ ତଥା ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ‘ମହାବଭବ’ ରୂପେ ସ୍ତୁତି କରାଯାଇଛି । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରେ

ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ଭାବେ ସମ୍ମାନ ଦିଆଯାଇଛି । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ମହାବୁଦ୍ଧ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବିକଶିତ ‘ବୋଧିଚିତ୍ର ସମୁତ୍ପାଦନ ଦର୍ଶନ’ ଆଧାରିତ ଗୀତା ବର୍ଣ୍ଣିତ ‘ସ୍ଥିତପ୍ରଜ୍ଞ’ ସ୍ୱରୂପର ଏକ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ‘ମହାବୁଦ୍ଧ’ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯିବା ସହିତ ‘ଶବରୀ ନାରାୟଣ’ ଭାବେ ମଧ୍ୟ ସ୍ତୁତି କରାଯାଇଛି । ତେବେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ଧ୍ୟାନୀ ବୁଦ୍ଧ (ଇନ୍ଦ୍ରଦେବ)ଙ୍କ ବିଗ୍ରହରେ ବ୍ୟବହୃତ ପଥରରେ ରାସାୟନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ (ଯଦି ସମ୍ଭବ ହୁଏ) ଏହାର ସ୍ଥାପନ ପୃଷ୍ଠଭୂମିକୁ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବ ।

ଖ୍ରୀ:୨୧୭ରେ ବଜ୍ରଯାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ‘ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି’ ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ‘ପ୍ରତିପତ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥ’ ଭାବେ ବନ୍ଦନା କଲାପରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ଦିବ୍ୟନାଗ, ନାଗାର୍ଜୁନ ପ୍ରଭୃତି ବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଉତ୍କଳରେ ବୌଦ୍ଧ ଦର୍ଶନର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ପରାବ୍ରଜ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ବଜ୍ରେଶ୍ୱରୀ ତଥା ସୁଦର୍ଶନଙ୍କୁ ବଜ୍ରେଦକ ଭାବେ ଆପଣେଇ ନେଇଥିବାରୁ ସମ୍ଭବତଃ ତାଙ୍କର ଏକକ ବିଗ୍ରହ ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିସହିତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଭିତର ବେଢ଼ାରେ ବାଞ୍ଛାବଟ ସମ୍ମୁଖରେ ‘ବଜ୍ରେଶ୍ୱରୀ’ ନାମରେ (ଦୁମୁସର ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଆସ୍ଥାନ) ଏକ ଦେବୀ ପୂଜିତ ଏ ବଜ୍ରଧାରିଣୀ ଇନ୍ଦ୍ରାଣୀ ବୋଲି ଲୋକରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ । ତେବେ ବଜ୍ରେଶ୍ୱରୀ, ଇନ୍ଦ୍ରଦେବ ଏହି ବିଗ୍ରହ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଅଧିକ ଗବେଷଣା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନ ଟ୍ୟାଙ୍ଗ ତାଙ୍କ ଭ୍ରମଣ ବୃତ୍ତାନ୍ତରେ ତୋଷାଳୀ ରାଜ୍ୟର ତିତ୍ରୋପୁଳା ନଦୀ ସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳରେ ସମୃଦ୍ଧ ‘ଚାରିତ୍ର୍ୟ’ ବନ୍ଦରର ଅବସ୍ଥିତି ଓ ଏହି ବନ୍ଦର ନିକଟସ୍ଥ ସିନ୍ଧୁକୂଳରେ ବହୁ ବୌଦ୍ଧ ବିହାର ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଦିନେ ରାତିରେ ହୁଏନ ଟ୍ୟାଙ୍ଗ ଏକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକ ଦେଖି ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁମାନଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟରେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାରୁ ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁମାନେ ଏହା ଏକ ବୌଦ୍ଧ ମନ୍ଦିର ଶୀର୍ଷସ୍ଥ ଦୀପଶିଖା ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ । ପୁନଃ ଜିଜ୍ଞାସାରେ ହୁଏନ ଟ୍ୟାଙ୍ଗ ଜାଣିଲେ ଯେ ଅତୀତରେ ଶବରମାନେ ଉପାସନା କରୁଥିବା ଏକ କାଷ୍ଠସ୍ଥ ଭିତରେ ବୌଦ୍ଧମାନେ ଜଗତକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧମୂର୍ତ୍ତି ଥିବାର ଅନୁଭବ କରି ବୌଦ୍ଧମାନେ ସେହି କାଷ୍ଠସ୍ଥଙ୍କୁ ବୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି । ଏହି କାଠର ବିଗ୍ରହ ଅଦ୍ଭୁତ ଆକୃତି ଧାରଣ କରି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମରେ ଓ ବହୁବର୍ଷ ପରେ ଜଗନ୍ନାଥ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ଏହାକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୌଳିକ ଆଧାର ‘ବୁଦ୍ଧ’ ବୋଲି କେତେକ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଶବର ଅର୍ଚ୍ଚିତ ମୂଳ କାଠ ବିଗ୍ରହ ଯାହାକୁ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବୌଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହ ପରେ ହିନ୍ଦୁ ଉପାସ୍ୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ/ଜଗନ୍ନାଥ କହିବା ଅନ୍ତରାଳରେ ଷ୍ଟନ୍ ପୁରାଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶବର ପୂଜିତ ନାଳମାଧବ ଉପାଖ୍ୟାନର ସତ୍ୟତା ଝଲସି ଉଠେ, ପୁନଶ୍ଚ ଉଲ୍ଲେଖ ଥିବା ଜଗତକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧ ରୂପ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ଜଗତକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ବହୁରୂପର ବୁଦ୍ଧ ରୂପ ଅନ୍ୟତମ । ଏହା ପ୍ରମାଣ କରେ ଚତୁର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରୁ

ଓଡ଼ିଶାରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ହିନ୍ଦୁ (ଜଗତକର୍ତ୍ତା) ଓ ବୌଦ୍ଧ (ବୁଦ୍ଧ) ଧର୍ମୀୟ ସମୀକରଣର ଏହା ଏକ ଆଭାସ ମାତ୍ର ।

ତୋଷାଳୀ ଇତିହାସ (କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର)ରୁ ଜଣାପଡ଼େ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଅଶୋକ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ ଓ ଏହାର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରିଥିଲେ କାରଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ସମକକ୍ଷ ସେ ଯାଏ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମ ହୋଇପାରିନଥିଲା । ତେଣୁ ଅଶୋକ ନିଜର ୧୧ଶ ଅନୁଶାସନରେ ଉଭୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କ ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ କରିବାକୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନୁଶାସନରୁ (ଅନ୍ତତଃ ଅବିଜିତା) ସେ କଳିଙ୍ଗର ଅନ୍ତ ବା ଶେଷ ଭାଗ ବା ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କର ଅନ୍ତ ବା ହୃଦୟ ଜୟ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନଥିବା କଥା ଜଣାପଡ଼େ ।

ঐତିହাসিক ମହାପାତ୍ର ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଘରୁ ସଂଗୃହୀତ ‘ବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟ ପୁରାଣ’କୁ (ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରଚିତ) ଆଧାରଙ୍କର ମତ ଦିଅନ୍ତି ଅନେକ ଥର ଅଶୋକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ପୋଥି ସହିତ ଆସି ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କ ସହିତ ଧର୍ମ ଆଲୋଚନାରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହି ସଭାରେ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରାରୋଚନାରେ ଅଶୋକ ଅନେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ପୋଡ଼ାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଏଥିରୁ କଳିଙ୍ଗର ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମ ଯେ ଅଶୋକଙ୍କୁ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିରୋଧ କରୁଥିଲା ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ଯେଉଁ ଧର୍ମର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଓ ପ୍ରତିବନ୍ଧିତା ଥାଏ ସେହି ଧର୍ମ କେବଳ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ରାଜଶକ୍ତିକୁ (ତାହା ପୁଣି ଅଶୋକଙ୍କ ଭଳି) ପ୍ରତିରୋଧ କରିପାରେ । ତେଣୁ କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ (ଖ୍ରୀ:ପୂ:୨୬୨) ବେଳକୁ କଳିଙ୍ଗରେ ହିନ୍ଦୁ (ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ) ଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଥିଲା ।

ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମ ସାହିତ୍ୟରେ (ନାଥ ସଂପ୍ରଦାୟ, ପଞ୍ଚସଖା ଗୋଷ୍ଠୀ, ମହିମାଧର୍ମୀ ପ୍ରଭୃତିରେ) ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଥିବା ଶୂନ୍ୟ ଦର୍ଶନ ବୌଦ୍ଧ ଶୂନ୍ୟ ଦର୍ଶନ ଆଧାରିତ ବୋଲି କେତେକ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଶୂନ୍ୟ ଦର୍ଶନର ମୂଳ ଆଧାର ଉପନିଷଦ ଯାହାକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସଂପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଭାବେ ଆତ୍ମସ୍ଥ କରି ନେଇଛନ୍ତି ।

ରତ୍ନସିଂହାସନସ୍ଥ ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ବୁଦ୍ଧ, ଧର୍ମ, ସଂଘ ଓ ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ର ଧର୍ମ ଚକ୍ରର ପ୍ରତୀକ ବୋଲି କେତେକ ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏହି ତ୍ରିମୂର୍ତ୍ତି ଓ ତ୍ରିତତ୍ତ୍ୱ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ, ତମ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଆଧାର କରି ପଲ୍ଲବିତ ହୋଇଥିବା କଥା ଜଣାଯାଏ । ଚୋଡ଼ଗଙ୍ଗ ଦେବଙ୍କ ପ୍ରାକ୍ ଅବସ୍ଥାରେ ଏକକ ବିଗ୍ରହ (ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, କାମାକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତି) ମନ୍ଦିରରେ ଉପାସିତ ହେଉଥିବା କଥା ବିଭିନ୍ନ ଶିଳାଲେଖମାନଙ୍କରୁ ଜଣାଯାଏ । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀ (ଭୌମକର ରାଜତ୍ୱ) ବେଳକୁ ମାଧବ ଉପାସନା ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲା । ରତ୍ନସିଂହାସନସ୍ଥ ମାଧବ

ଏହି ଚକ୍ରର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ସେ ମୂଳ ବିଗ୍ରହ ଅଟନ୍ତି । ‘ଏକ ମୂଳ ବିପ୍ରା ବହୁଧା ବଦନ୍ତି’ ନ୍ୟାୟରେ ପରେ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ମହେଶ୍ୱର ଓ ମହାକାଳ ବା କାଳଚକ୍ରର ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ସୁଦର୍ଶନ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇ ସିଂହାସନସ୍ଥ ହେଲେ ।

ମହାପ୍ରଭୁମାନଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅର୍ଦ୍ଧଦଶ ପିଣ୍ଡ/ରୁଦ୍ଧଙ୍କ ଦନ୍ତ ରହିଛି ତେଣୁ ଏହା ବୌଦ୍ଧ ପାଠ ବୋଲି କେତେକ କହିଥାନ୍ତି । ପ୍ରଥମତଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ସମୟ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗ ହେବା ବେଳେ ପୌରାଣିକ ବିଶ୍ୱାସରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମନ୍ଦିରରେ ବିଗ୍ରହ ଉପାସନା ସତ୍ୟଯୁଗର ଘଟଣା ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଛି । ତାହା ହିନ୍ଦୁ ପରମ୍ପରାରେ ପ୍ରାଣହୀନ ପିଣ୍ଡ ଦାହଯୋଗ୍ୟ । ସ୍ୱର୍ଗଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ, ଉପାସନା ତ ବହୁଦୂର କଥା । ଅର୍ଦ୍ଧଦଶ ପିଣ୍ଡ ବୃକ୍ଷ, କାଠରେ ପରିଣତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ମନୁଷ୍ୟକୁ ସହିହନ କରାଏ । ବ୍ୟାସଦେବ କୃତ ଭାଗବତରେ ପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହାବସାନ ପରେ ଶରୀର ଆକାଶରେ ବିଜୁଳି ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେବା ଭଳି ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

‘ସୌଦାମିନୀ ଯଥାରକାଳେ ଯାନ୍ତ୍ୟାହିତ୍ୱା ଭୂମଣ୍ଡଳମ୍
ଗତି ନ ଲକ୍ଷତେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ଷ୍ଟଥା କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଦୈବତେଃ ।’

ତେଣୁ ଶରୀର ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେବା ପରେ ଏହା ଦଶ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ।

ଦାଠା ବଂଶ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ୮୨ ବର୍ଷରେ ବୈଶାଖ (ବୁଦ୍ଧ) ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପରି ନିର୍ବାଣ ପରେ ବୌଦ୍ଧ ଶ୍ରମଣ ‘କ୍ଷେମମୁନି’ ଚିତାରୁ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ବାମପାଖ କଳଦନ୍ତ ସଂଗ୍ରହ କରି କଳିଙ୍ଗର ରାଜା ‘ବ୍ରହ୍ମଦତ୍ତ’ଙ୍କୁ ଉପାସନା କରିବା ଲାଗି ଦେଇଥିଲେ । ଦନ୍ତର ଉପାସନା ଦ୍ୱାରା କଳିଙ୍ଗ କ୍ରମଶଃ ସମୃଦ୍ଧ ହେବାରେ ଲାଗିଲା । ଦନ୍ତ ଉପାସନା ହେଉଥିବା ସ୍ଥାନ ସର୍ବସାଧାରଣରେ ‘ଦନ୍ତପୁର’ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଲା । ସମୟକ୍ରମେ ‘ଦନ୍ତ’ ମହିମାରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଉତ୍ତରୀର ରାଜକୁମାର ‘ଦନ୍ତକୁମାର’ କଳିଙ୍ଗ ଆସି ‘ଦନ୍ତ’ ପୂଜା କଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସେ ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗ ନରପତି ‘ଗୃହଶିବ’ଙ୍କ କନ୍ୟା ‘ହେମମାଳା’ଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ ।

ଦନ୍ତ ଉପାସନା ଯୋଗୁଁ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟର ବହୁ ଉନ୍ନତି ହେବାରୁ ପ୍ରତିବେଶୀ ରାଜ୍ୟମାନେ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ଦନ୍ତ ତନର ପୂଜା କରିବାକୁ ବୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯୁଦ୍ଧ କଲେ । ଯୁଦ୍ଧରେ ‘ଗୃହଶିବ’ ନିହତ ହେଲେ । ନିହତ ହେବା ପ୍ରାୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦନ୍ତକୁମାର ଓ ହେମମାଳା ଜଳପଥରେ ସିଂହଳ ଚାଲିଗଲେ । ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଥିବା ସିଂହଳର ମହାରାଜା ମହାସେନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଦନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରି ସିଂହଳର ‘ଅନୁରାଧାପୁର’ଠାରେ ଏକ ସ୍ତୂପ କରି ଏହି ଦନ୍ତ ଉପାସନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଦନ୍ତ ସିଂହଳ ଯିବା ପରେ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଗର୍ଭିତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ କଥା । ଏହାଛଡ଼ା ‘ଦାଠାବଂଶ’ ରଚୟିତା ଧର୍ମ କୀର୍ତ୍ତି ୧୨ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସିଂହଳରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ପରିନିର୍ବାଣ ଓ ଧର୍ମକୀର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଆନୁମାନିକ ବ୍ୟବଧାନ ୧୩୦୦ରୁ ୧୪୦୦ ବର୍ଷ ହେବ । ତା’ଛଡ଼ା ଦନ୍ତ ସିଂହଳକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର (ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ) ଓ ଗୁପ୍ତ ରଚନା (ଦ୍ୱାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ) ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ ୯୦୦ ବର୍ଷ । ଏହି ଦୀର୍ଘ ବ୍ୟବଧାନରେ ରଚିତ ଗୁପ୍ତର ‘ବିଷୟବସ୍ତୁ’ ଗତ ସତ୍ୟତା ଅନେକ ବେଳେ ଲୋକଙ୍କୁ ସନ୍ଦେହରେ ପକାଇଥାଏ । କେତେକ ଏହି ‘ଦନ୍ତପୁରୀ’କୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ‘ପୁରୀ’ (ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର) ବୋଲି (ଦନ୍ତ ନଥିବାରୁ-ସିଂହଳ ଚାଲିଯାଇଥିବାରୁ) ମତ ଦେଇଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଏହି ଦନ୍ତପୁରୀ କଳିଙ୍ଗ (ଗଞ୍ଜାମ ପ୍ରଭୃତି) ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିଲା । ଗବେଷଣାରୁ ଜଣାଯାଏ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ରୟା ନିକଟସ୍ଥ ପାଲୁର ଯାହା ଏକଦା ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବନ୍ଦର ଥିଲା ତାହାହିଁ ଅତୀତର ଦନ୍ତପୁରୀ ।

ବୌଦ୍ଧ ପରମ୍ପରାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ରଥଯାତ୍ରା, ପୁରୀ ରଥଯାତ୍ରାର ଜନକ ବୋଲି କିଛି ମତ ଦିଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ବୈଦିକ ଯୁଗ ତଥା ପୁରାଣ ଯୁଗରେ ଅର୍ଚ୍ଚିତ ବହୁ ଦେବୀଦେବୀ ରଥାରୋହି ଥିଲେ ଏହା ଯଥେଷ୍ଟ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ରଥ ‘ସପ୍ତାଶ୍ୱ ବାହନ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବରଜ ପଦ୍ମରାଞ୍ଚନ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ରଥ, ରାମାୟଣରେ ରଥୀ ରାବଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ଲାଗି ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ରଥ ଓ ସାରଥୀ ମାତଳୀକୁ ପଠାଇବା ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣାରୁ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରାରେ ରଥର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହାଛଡ଼ା କଠୋପନିଷଦ (ଯମ ନତିକେତା ଉପାଖ୍ୟାନ) ଭିତରେ ମଣିଷର ଦେହ, ଦେହୀ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ପ୍ରଭୃତିକୁ ରଥାରୋହୀ, ସାରଥୀ, ଅଶ୍ୱ, ଲଗାମ ପ୍ରଭୃତିର ଉଦାହରଣ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ରଥର ପ୍ରଚୁର ପ୍ରଚଳନ ଥିବାର ସୂଚନା ଦିଏ ।

ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥ, କ୍ରମ ବିକଶିତ ବିବର୍ଣ୍ଣିତ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ ଦର୍ଶନର ଆଦ୍ୟ ପ୍ରଣବ ପାଠ ଯଦିଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଓ ଧର୍ମାତ୍ମୀୟ ଏହି ମହାବାହୁଙ୍କଠାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଅତୀତ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇ ଇଷ୍ଟଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ତାଙ୍କୁ ଆପଣେଇ ନେବାର ଦୂରନ୍ତ ଅପତେଷ୍ଟା କ୍ରମାଗତ ଭାବେ କହି ଚାଲିଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ସିଦ୍ଧ ତପୋବନ
ଟିକରପଡ଼ା ସାହି
ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର, ପୁରୀ